

AZƏRBAYCAN DİLİNİN TƏDRİSİ METODİKASI

UOT 372.881.116.11Az

Rahilə Mirzəli qızı Məmmədova
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Mingəçevir Dövlət Universitetinin baş müəllimi

AZƏRBAYCAN DİLİNİN TƏDRİSİ METODİKASI ELMİNDƏ MÜXTƏLİF DİL TƏLİMLƏRİ

Рахила Мирзали гызы Мамедова
доктор философии по филологии, старший преподаватель
Мингечевирского Государственного Университета

РАЗНЫЕ ЯЗЫКОВЫЕ УЧЕНИЯ В НАУКЕ О МЕТОДИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКА

Rakhila Mirzali Mammadova
doctor of philosophy in philology, senior lecturer at
Mingachevir State University

DIFFERENT LANGUAGE TEACHINGS IN SCIENCE ON THE METHODS OF TEACHING THE AZERBAIJAN LANGUAGE

Xülasə. Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası elmində müxtəlif dil təlimləri mövcuddur. Bunlar fonetika, leksika, morfolojiya və s.-dir. Dil təlimində adlarını çəkdiyimiz bölmələrin məktəb kursunda tədrisi həyata keçirilir. Müasir dövrdə şagirdlərin orfoqrafik və orfoepik vərdişlərinin əsası məktəbdə qoyulur. Nitqin inkişafı mahiyyət etibarilə məktəb təliminin əsas predmetidir. Şagirdlər məktəbdə danışmaq, düzgün yazı və tələffüz vərdişlərinə yiyələnməlidirlər. Məktəbdən əvvəl isə valideyn və ətraf mühitin nitqini mənimsəməklə mexaniki nitqə yiyələnilir. Şagirdlərin Azərbaycan dilinə olan münasibəti onların dil faktları və qaydalarına olan münasibəti ilə müəyyən edilir. Buna görə də dilin qrammatik qayda-qanunlarını aşılarkən şagirdləri praktikaya, dilin özünəməxsus cəhətlərinə, əyaniliyə cəlb etmək lazımdır.

Açar sözlər: *metodika, təlim, elm, Azərbaycan dili, şagird, proqram, müəllim*

Резюме. Существуют различные языковые учения в науке о методике преподавания азербайджанского языка. Это фонетика, лексика, морфология и т. д. Перечисленные единицы преподаются на школьном курсе. В современный период в школе закладываются основы орфографических и ортоэпических навыков. Развитие речи - это, по сути, главный предмет школьного образования. Учащиеся в школе должны хорошо овладеть навыками говорения, письма и произношения. Перед тем, как пойти в школу они изучают механическую речь, усваивая речь родителей и окружающей среды. Отношение учеников к азербайджанскому языку определяется их отношением к фактам и правилам языка. Поэтому, прививая грамматические правила языка, необходимо вовлекать учащихся в практику, к особенностям языка, к наглядности.

Ключевые слова: *методика, обучение, наука, азербайджанский язык, ученик, программа, учитель*

Summary. There are various language trainings on the science of teaching the Azerbaijani language. These are phonetics, vocabulary, morphology, etc. In language training, the above units are taught in the school course. In the modern period, the school lays the foundations for spelling and orthoepic skills. Speech development is, in fact, the main subject of school education. Students in school should be proficient in speaking, writing and

pronunciation skills. Before going to school, they learn mechanical speech by assimilating the speech of their parents and the environment. The attitude of pupils to the Azerbaijani language is determined by their attitude to the facts and rules of the language. Therefore, instilling the grammatical rules of the language, it is necessary to involve students in practice, to the peculiarities of the language, to visualization.

Key words: *methodology, teaching, science, Azerbaijani language, student, program, teacher*

Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazandıqdan sonra ilk olaraq dövlətin əsasını təşkil edən təhsil sisteminin yaxşılaşdırılması qayğısına qaldı. Təhsil sisteminin inkişafı üçün qarşıda duran müasir tələblərdən biri öz ixtisasına dərinlən bələd olan, ixtisaslaşmış, yüksək savad və dünyagörüşünə sahib kadrların formalaşdırılmasıdır. Ziyalı, müasir kadrların yetişdirilməsinə isə məktəbdən başlanılır. Müəllim təlim prosesi zamanı hər bir şagirdin fərdi xüsusiyyətlərinə – yaş, anlayıb-qavrama, psixologiya kimi məsələlərə diqqət etməlidir. Gələcək nəsillərin şüurlu, ahəngdar inkişafını təmin etmək, onların bilik və bacarıqlarını sağlam təməllər üzərində qurmaq tələbləri müasir təlim sisteminin qarşısında bir sıra imkanlar açır.

Müasir təlim proqramları və onların metodikalarının işlənilməsi təhsilin inkişafına böyük töhfələr verdi. Qloballaşmaya davamlı cəmiyyət, dünya standartlarına cavab verən təhsil, daim inkişaf edən iqtisadiyyat üçün yeni sistem, yeni təhsil sisteminin yaranma zərurəti ortaya çıxır. Bu zərurətdən Azərbaycanda “İlk təcrübə proqramı” kimi kurikulumdan istifadə edilmişdir. Kurikulum ölkənin bünövrəsini təşkil edən təhsilin özəyini yeniləşdirdi. Tam, yeni standartlara cavab verən sistem halına gətirdi.

Azərbaycanda kurikulum ötən əsrin 90-cı illərinin sonundan istifadə edilməyə başlandı. Kurikulum təlim prosesində tam şəkildə fəaliyyət göstərən və məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilən konseptual sənəddir. Kurikulumun qaydalarına əsasən Azərbaycan dilində dinləyib-anlama, danışma, oxu və yazı məzmun xətləri üzrə əsas və alt-standartlar verilib. Bu məzmun xətlərinin tələbinə əsasən əsas və alt standartlar dil təlimində öz işini yerinə yetirir.

Məzmun xətti və standartlarda fonetika təlimi özünü necə göstərir? Oxu standartının 2.2.1. təlim məqsədinə əsasən şagird vurğusu dəyişməklə mənası dəyişən sözləri tələffüzünə və mənasına görə fərqləndirə bilir. Yazı standartlarında 3.1.1-ə əsasən yazı texnikasına və ilkin yazı bacarıqlarına yiyələndiyini nümayiş etdirir. 3.1.1. tələbinə əsasən hərflərin elementlə-

rinin və konfigurasiyasını müəyyən edilmiş xətt üzrə düzgün yazır. 4.1.1. dil qaydasına əsasən səs və hərfi fərqləndirir. 4.1.2. dil qaydalarına əsasən sözdəki səs və hərfi fərqləndirir. 4.1.2. sözləri hecalara ayırır.

Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası elmində müxtəlif dil təlimləri mövcuddur. Bunlar fonetika, leksika, morfolojiya və s.-dir. Dil təlimində adlarını çəkdiyimiz bölmələrin məktəb kursunda tədrisi həyata keçirilir. Bu zaman isə biz bu kursun dil təlimindəki yerinə, zamanla dəyişməsinə, inkişafına nəzər yetirməliyik.

Tarixdə XIX əsrə nəzər salsaq görürük ki, bu dövrdə farsların təsiri nəticəsində mollaxana tədrisi öz yerini möhkəm tutmuşdur. Burada plansız dərslər, çərəkə, höccələmə üsulunun öyrədilməsi Azərbaycan dilinin inkişafdan qalmasına, ədəbi dilin yox olmasına səbəb olmuşdur. Azərbaycan dilinin tədrisi üçün ərəb əlifbası başlıca əngəllərdən biri idi. M.F. Axundov isə islam dünyasının qaranlığından yorulmayaraq gələcək nəsillərin savad sahibi olmaları, elmi, dünyagörüşlü şəxsiyyət kimi yetişmələri üçün əlifba sisteminin dəyişdirilməsi uğrunda daim mübarizə aparmış və öz fikirlərini gələcək nəsillər üçün yazıb saxlamışdır: “Bəli, mən özüm də anlayıram, amma yenə yazıram. Və diri olduqca yazacağam ki, taki əlifbanı dəyişdirmək fikri bütün millətin arasında yayılmış olsun [1, s. 54].

XX əsrin əvvəllərində yenə də atılan addımlardakı çatışmazlıqlar Azərbaycan dilinin tədrisindən yan keçməmişdir. Rus-müsəlman məktəblərində ərəb-fars dilində yazılmış dərslərdən, kitablardan istifadə edilirdi. Bu problemi isə A.O. Çernyayevski aradan qaldırmışdır. Əvəzsiz metodist “sövti üsulla” “Vətən dili” adlanan kitabını yazır. Daha sonra isə Azərbaycan dilində ilk dəfə olaraq tədris vəsaiti yaradır. XX əsrin sonlarından Azərbaycanda “üsuli-cədid” məktəblərində əlifba, heca üsulu, sonradan isə sövti üsuldan istifadə etmək Azərbaycan əhalisinin öz doğma dilini öyrənməsinə, savadlanmasına xeyli dəstək oldu [1, s. 28-32].

Ana dilinin inkişafında yaradılan maneələrə canlandırmaq XIX əsrdə “Molla Nəsrəddin”

jurnalının əsas tənqid və satira hədəflərindən biri idi. 1909-cu il “Molla Nəsrəddin” jurnalının ikinci nömrəsində uzaqdan gələn qatar, qatırı qarşılayan köhnə geyimli “Qoyunlu qabağa gedəsən” ifadəsini çıxıran əli çomaqlı mollalar təsvir edilmişdir.

Tarixən kiçik bir dövrü xatırlamaqla Azərbaycan ədəbi dilinin hansı faciələr yaşadığına şahid oluruq. Buna görə də müasir dövrdə dilimizin öyrənilməsi və inkişaf etdirilməsi üçün metodistlərin üzünə çox iş düşür. Sual yaranır ki, Azərbaycan dili tədrisi metodikası elminin tədqiqat obyektidir? Adından göründüyü kimi Azərbaycan dili metodikasının əsas obyektidir Azərbaycan dili təliminin öyrədilməsi prosesidir. Bu proses ilk olaraq fonetika bölməsi ilə öz vəzifəsini yerinə yetirir. Fonetika bölməsi dil təlimində həm şifahi, həm də yazılı şəkildə öz yerini tutur.

Azərbaycan dilinin metodikası, ana dilinin mənimsəmə qanunauyğunluqlarını və dilə aid bilikləri öyrənən elm sahəsidir. Biliklərin verilməsi və öyrədilməsi yollarına aşağıdakı üsullar daxildir:

1. Məqsədəuyğun şəkildə seçilmiş dil materialı. 2. Həmin material üzərində işin təşkili. 3. Dil materiallarının öyrənilməsi üçün lazım olan metodlar.

Müasir dövrdə şagirdlərin orfoqrafik və orfoepik vərdişlərinin əsası məktəbdə qoyulur. Nitqin inkişafı mahiyyət etibarilə məktəb təliminin əsas predmetidir. Şagirdlər məktəbdə danışmaq, düzgün yazmaq və tələffüz vərdişlərinə yiyələnməlidirlər. Məktəbdən əvvəl isə valideyn və ətraf mühitin nitqini mənimsəməklə mexaniki nitqə yiyələnilirlər.

Şagirdlərin nitq vərdişlərini inkişaf etdirmək Azərbaycan dilinin əsas didaktik vəzifəsidir. Mükəmməl nitq üçün ilk dövrlərdən şagirdin lüğət ehtiyatı zəngin olmalıdır. Buna görə də dildəki söz ehtiyatını çoxaltmaq və təmizləmək əsas işlərdəndir. Orfoepik qaydaya riayət etmək üçün düzgün oxu və tələffüz əsas tələbdir. Orta məktəbdə V sinifdən başlayaraq XI sinfə qədər lüğət ehtiyatını artırmaq və zənginləşdirmək işləri ardıcıl şəkildə yerinə yetirilməlidir.

Lüğət üzrə işlərə lüğətin zənginləşməsi, dəqiqləşməsi, təmizlənməsi, fəallaşdırılması daxildir. Prof. Ə. Əfəndizadə, B. Əhmədov, Y. Kərimov, H. Bəliyev və başqalarının nitq inkişafı üçün gördüyü elmi tədqiqat işləri, yazdığı

məqalələr şagirdlərin lüğət ehtiyatının zənginləşməsinə böyük səmərə vermişdir.

Nitqdə vahid ədəbi tələffüz normalarına əməl etmək, şifahi nitqin anlaşılmasını daha da asanlaşdırır. Bu sahə üzrə, yəni nitq inkişafı üzrə tam tədqiqat işləri ən çox N. Əhmədov, prof. Ə. Əfəndizadə və dos. N. Abdullayevə məxsusdur. Dildəki sözlərin az miqdarını bilib cümlə qurmaq, ədəbi dilin normalarına uyğun tələffüz etmək kifayət deyil. Bunun üçün Azərbaycan dili dərslərində dilin qrammatik qaydalarına riayət etməklə cümlə qurmaq bacarıqlarının şagirdlərdə formalaşdırılması nitq inkişafının əsas cəhətlərindən biridir. Nitq inkişafı üzərində illərlə aparılan işin nəticəsi olaraq rabitəli nitq ortaya çıxır. Şagirdlərin rabitəli nitqə yiyələnməsi müəllimin nitq inkişafı üzrə apardığı işlərin nəticəsi olaraq özünü göstərir. Nitqin inkişafı üzrə Ə. Kəlbəliyev, Ə. Rəhimova da mühüm işlər görmüşlər. Ə. Əhmədovun nitqin inkişafı və üslubiyyatda yeri təlimində nitq inkişafına xüsusi diqqət edilməsinə baxmayaraq, məktəb təcürübəsində şagirdlərin bu məsələdəki çatışmazlıqlarının olması yenə də özünü göstərir.

Dərslilər, dərslərsəitləri, daim elmi və bədii əsərlərin oxunması, televizor, kino və teatr tamaşaları nitq inkişafını tənzimləyən amillərdir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bunlar içərisində bəzi keyfiyyətsiz televiziya verilişlərinin, baxdığımız bərbad ssenarili film və serialların şagirdlərin nitq inkişafına mənfi təsir etməsi halları da mövcuddur. Televiziyada ədəbi dilin normalarından xəbəri olmayan, dialekt, şivə, varvarizm və bəzən də vulqarizmlərdən istifadə etməklə yayımlanan verilişlərdən şagirdlərin dil inkişafı, lüğət ehtiyatı, nitq inkişafı ciddi zərərə məruz qalır. Məktəblilər üçün kino və verilişlərin seçilməsi nitq inkişafına müsbət təsir edə bilməsi üçün müəllimlərin və valideynlərin dəstək və məsləhəti ilə olmalıdır. Qeyd edək ki, bu sadaladığımız mənbələr şagirdin lüğət ehtiyatının artırılması və nitq qabiliyyətlərinin inkişafı baxımından müsbət nəticə verə biləcəyi üçün istifadə olunan priyomlardan biridir və mütləq bir tələb deyildir. Sadəcə mövcud həyatın, cəmiyyətin yaşam, inkişaf tərzinə uyğun olaraq insan psixologiyasının şüuraltı olaraq mənimsədiyi mənbələrdir.

Azərbaycan dilinin tədrisi metodikasında tədris edilən fonetika kursunda ədəbi tələffüz

vərdislərinin inkişafı mühüm rol oynayır. Son dövrlərə qədər- yeni təlim metodlarından əvvəl müəllimlərin bəziləri ədəbi tələffüzün inkişafı dedikdə yalnız orfoepik vərdisləri nəzərdə tuturdular. Bu da tələffüz üzərində işin bir istiqamətdə getməsinə səbəb olurdu. Ədəbi tələffüz daha geniş mövzuları-orfoepiya, intonasiya, fasilə, ritmik bölgülər, vurğu, nitq sürəti üzrə iş mövzularını əhatə edir.

Əvvəllər məktəbdə orfoepiya üzrə işlərə az diqqət yetirilirdi. Səbəbi isə müxtəlif idi: 1. Azərbaycan dilinə məxsus orfoepiya qaydaları dəqiq deyildi. 2. Təsdiqlənmiş orfoqrafiya lüğəti yox idi. 3. Məktəblilər üçün orfoqrafiya lüğəti qədim tarixə malik deyildi. Hazırda isə yeni təlim metodları, kurikulum proqramına əsasən qəbul edilmiş məzmun xətti və standartları bütün bu problemlərin aradan qalxmasına səbəb oldu. Həm də dilçilik sahəsində lüğətlər, orfoepiyaya aid qaranlıq məsələlər öz həllini və təsdiqini tapmaqdadır və bu istiqamətdə metodist dilçi alimlərimiz tərəfindən bir sıra işlər görülməkdə davam edir. Belə ki, məzmun xəttinə və standartlara əsasən 2.1.1. standartının tələbinə əsasən şagird ikinci sinifdə kiçik həcmli mətnləri düzgün tələffüz edir, oxuyur. 4.1.1. tələbinə əsasən səs və hərfi fərqləndirə bilir. Qeyd edək ki, bu standartların tələbinə uyğun olaraq dərslilər və lüğətlər istifadəyə verilmişdir ki, bu da sadalanan əvvəlki problemlərin aradan qalxması ilə nəticələnmişdir.

Orfoepik vərdislərə yiyələnmək, əsasən praktikaya əsaslanır. Şifahi nitqin anlaşılıqlı olmasında intonasiya, fasilə, cümlələrin ritmik bölgülərinin rolu böyükdür. Azərbaycan dili və ədəbiyyat dərslərində bu mövzular üzərində iş apararkən anlaşılıqlı nitqə, fasiləyə, sinifdaxili və sinifdən xaric oxu zamanı isə cümlələrin fasilə, ritm və intonasiya ilə oxunmasına, sözlərin tələffüzünə xüsusi diqqət etmək lazımdır. Bu proseslər ibtidai sinifdən başlayaraq tədris olunmağa başlanır. Sonra isə 4.1.2. standartının tələbinə əsasən ibtidai sinif şagirdi fonetika bölməsində hecaları bölməyə cəhd edir. Amma qeyd edək ki, intonasiya, fasilə və cümlələrin ritmik bölgüləri üzrə işlər sintaksis bölməsində də tədris edilir.

Sual yaranır ki, cümlənin intonasiya ilə ifadəsi nəyə xidmət edir? İntonasiya danışanın fikrini düzgün ifadə etməyə, əsas məqsədini qarşı tərəfə çatdırmağa imkan verir. Yəni, eyni mənalı sözlər, söz birləşmələrini ifadə edən şəxs

intonasiya, vurğu və fasilədən istifadə etməsi onun məqsədinin aydınlaşmasına səbəb olur. Bəzən bir cümlə sual intonasiyası və ya adi intonasiya ilə deyilə bilər. Bu da hansı cümlənin cavab almaq istəməsi, hansının isə sadəcə fikir bildirməsi məqsədindən asılıdır. Məsələn: Anam gəlir? Anam gəlir. Anam gəlir!

Yuxarıda sadaladığımız tələffüzün köməkçi vasitələrindən biri də ritmik bölgülərdir. Buna "sintaqlar" da deyilir. Bu bölgülər böyük və kiçik fasilə ilə ola bilər. Söz hecalara bölünüb deyildiyi kimi, böyük sözlü cümlələr də ritmlə-sintaqla deyilə bilər. Bu da tələffüzü doğru və asan tələffüz etməyə kömək edir. Məsələn: "Leyla məktəbdən gəlir" cümləsində Leyla sözündən sonra kiçik fasilə verilir. Bu kiçik fasilə kiçik ritmik bölgüdür. "Dostların sevimlisi olan Ələm bu günlərdə çox fikirli, bəkef görünürdü" cümləsində Ələm sözündən sonra kiçik ritmik bölgü verilir. İkinci ritmik bölgü isə "fikirli" sözündən sonra özünü göstərir [2, s. 116].

Şifahi nitqin dəqiq, aydın və anlaşılıqlı olmasında vurğunun böyük əhəmiyyəti vardır. Dilimizdə vurğunun üç növü var: 1. heca vurğusu; 2. məntiqi vurğu; 3. həyəcanlı vurğu. Kurikulum tələbinə əsasən tərtib edilmiş yeni dərslilərdə vurğu mövzusu çıxarılmışdır. Bu baxımdan sözün tələffüzü zamanı vurğunun üzərində iş aparmaq alınmır. Qeyd edək ki, leksikologiya bölməsində omonimləri omoformlardan fərqləndirmək üçün mütləq heca vurğusuna müraciət etməli oluruq. Bu da çıxarılmış vurğu mövzusunə müraciət etməmizə səbəb olur.

Bundan əlavə, biz həyəcanlı vurğudan sintaksis bölməsində cümlənin məqsəd və intonasiyaya görə növünü müəyyənləşdirərkən istifadə edirik. Yəni, Azərbaycan dilində müxtəlif mövzularda vurğu haqqında şagirdlərə qısa məlumat verə bilərik.

Mövzu baxımından vurğu və alınma sözlər proqramdan çıxarılsa da, şagirdlər dilimizdə olan həmin sözlərin tələffüzündə ciddi şəkildə səhvə yol verir. Bunun üçün isə ifadəli oxu dərsləri zamanı həmin alınma sözlərlə zəngin olan mətni, yazı və ya məqaləni oxutdurmaq və səhvini izah etmək olar. Bundan başqa, sinif otağında bu sözlərin vurğu və tələffüzünü əks etdirən əyani vəsaitlər asıla bilər.

Şagirdlərin Azərbaycan dilinə olan münasibəti onların dil faktları və qaydalarına olan

münasibəti ilə müəyyən edilir. Buna görə də dilin qrammatik qayda-qanunlarını aşılarkən şagirdləri praktikaya, dilin özünəməxsus cəhətlərinə, əyaniliyə cəlb etmək lazımdır.

B.A. Əhmədovun dediyi kimi: “Orta məktəb fonetikasi sadəcə bir qrammatik qayda kimi yox, səsin, cəmiyyətin, dilin ünsiyyətin əsas vasitəsidir”. Həmçinin səsle hərf, orfoqrafiya ilə orfoepiya arasındakı fərqi düzgün şəkildə şagirdə izah etmək, dilimizin fonetik xüsusiyyətlərini mənimsətmək, onların yazılı və şifahi nitqini inkişaf etdirmək fonetikanın əsas məqsədlərindəndir. Ən əsas isə asan mənimsəmək üçün şagirdlərin qrammatik qaydalara riayət etməsi üçün zəmin yaratmaq lazımdır.

H. Balıyev fonetik çalışmaları qarşısında 6 məqsəd qoyulduğunu bildirir. Bunlar hansılardır? 1. Sözdəki hərflər hansılardır və onların sayı nə qədərdir? 2. Sözdəki səslər hansılardır və miqdarı nəçədir? 3. Sözdəki hərflər səslərə uyğundurmu? 4. Sözdəki səslərin sayı hərflərlə eynidirmi? 5. Hərflərin sayı səslərin sayından çoxdursa, hansı səs oxunmur və ya deyilmir? 6. Söz etimoloji mənaya malikdirsə sözün keçmiş forması ilə indiki formasını fərqləndirən səslər hansılardır?

Öyrətdiyimiz biliklərdə nəzəri və praktiki vərdişlər vəhdət təşkil etməlidir. Savadlı yazı düzgün nitqin özülüdür. Orfoqrafik normaya riayət edən şagird düzgün orfoepik normaya da riayət etmiş olur. Danışiq səslərinin ifadəsi qrammatik cəhətdən düzgün söz ardıcılığına və nəhayət cümlə qurulmasına gətirib çıxarır. Fonetika özündən sonrakı mövzuların, bölmələrin mənimsənilməsi üçün zərurət rolunu oynayır. Belə ki, bu bölməni bilməyən şagird leksikologiyada omonimləri, morfologiyada nitq hissələrini, sintaksisdə isə intonasiyaya görə cümlənin növlərini müəyyən etməkdə çətinlik çəkəcək.

Bu necə baş verir? Morfologiyada şəkilçilərin iki və dörd formada yazılması fonetikada tədris edilən ahəng qanunundan asılıdır. Şagird ahəng qanununu yaxşı bilsə, şəkilçidə sait qalın və ya incə olduğunu sözün son saitinə uyğun olaraq tətbiq edildiyini asanlıqla müəyyən edə biləcək. Məsələn: kitab+lar-kitab sözündəki sonuncu sait “a” qalın olduğundan şəkilçi “lər” deyil, “lar” artırılır.

Azərbaycan dilinin tədrisində müəyyən problemlərə rast gəlinir. Bunlar hansılardır? 1. V sinif dərslindən vurğu mövzusu çıxarılıb. Nəti-

cə etibarını ilə leksikologiya bölməsində omonimlərlə omoqrafları fərqləndirmək üçün vurğusu dəyişməklə mənası dəyişən sözlərin omoqraf olduğu qeyd edilib. 2. Leksikologiya bölməsində alınma və milli sözlərin tədrisi proqramdan çıxarılıb. V sinifdə Azərbaycan dilinin tədrisi zamanı bəzi alınma sözlərin – tərcümeyi-hal, külli-ələm kimi izafət tərkiblərinin, vitse, ober hissəcikləri ilə yazılan vitse-admiral, ober-leytenant kimi defislə yazılan alınma sözlərin proqramda və testlərdə istifadə edilməsi şagirdlərin mövzunu anlamasında çətinlik yaradır.

Nitq hissələri bölməsində ismin tədrisində də bu halla qarşılaşırıq. Belə ki, bəzi alınma və milli sözlərə (isimlərə) saitlə başlayan hal və ya mənsubiyyət şəkilçisi artırılarkən sözün son saitinin düşməsi fonetik hadisəsi tədris edilir. Bu fonetika bölməsinin ən vacib nüanslarından biridir ki, şagird hansı sözün alınma, hansının isə milli olmasını müəyyən etməli və tələbə uyğun şəkilçi artırmalıdır. Tədris edilmədiyini üçün isə şagird qrammatik qaydalara görə deyil, əzbərləmə üsulu ilə həmin sözlərdəki fonetik hadisəni müəyyən etməyə çalışır.

Orfoqrafiya və orfoepiya məsələləri Azərbaycan dilinin aktual məsələlərindəndir. Bəzən müəllimlərin orfoqrafiya və orfoepiya qaydalarını fərqləndirməmək, yazı qaydalarını şifahi nitqə də tətbiq etdiklərinin şahidi oluruq. Bu isə ciddi səhvdir. Yazılı nitqdə ədəbi tələffüz qaydaları tamamilə öz əksini tapmadığı kimi şifahi nitqdə də yazılı nitqin qayda-qanunlarının gətirilməsi düzgün hesab edilmir. Bununla yanaşı, sözün orfoepik qaydasının vahid şəkildə formalaşmasında orfoqrafiya da mühüm rol oynayır.

Zaman keçdikcə orfoqrafiya ilə orfoepiya arasında əlaqə sıxlaşdıqca onlar bir-birindən daha da uzaqlaşır. Biz tələffüzə əsasən bir sözün yazılışını müəyyən edə bilirik. Bu da orfoqrafiyanı orfoepiyadan uzaqlaşdırır. Qarşılıqlı şəkildə inkişaf edərək orfoepiya orfoqrafiyanın yaranmasına təsir etdiyi kimi, orfoqrafiya da bəzi sözlərin orfoepiyasının yaranmasına təminat verir. Amma bununla yanaşı bir-birindən fərqləndirən xüsusiyyətlər də çoxdur.

Problemin aktuallığı. Şagirdlərin Azərbaycan dilinə olan münasibəti onların dil faktları və qaydalarına olan münasibəti ilə müəyyən edilir. Buna görə də dilin qrammatik qayda-qanunlarını aşılarkən şagirdləri praktikaya, dilin özünəməxsus cəhətlərinə, əyaniliyə cəlb etmək lazımdır.

Problemin yeniliyi. Müasir təlim proqramları və onların metodikalarının işlənilib hazırlanması təhsilin inkişafına böyük töhfələr verdi. Qloballaşmaya davamlı cəmiyyət, dünya standartlarına cavab verən təhsil, daim inkişaf edən iqtisadiyyat üçün yeni sistem, yeni təhsil sisteminin yaranma zərurəti ortaya çıxır.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Orfoepik vərdişlərə yiyələnmək, əsasən praktikaya əsaslanır. Şifahi nitqin anlaşılıqlı olmasında intonasiya, fasilə,

cümlələrin ritmik bölgülərinin rolu böyükdür. Azərbaycan dili və ədəbiyyat dərslərində bu mövzular üzərində iş apararkən anlaşılıqlı nitqə, fasiləyə, sinifdaxili və sinifdən xaric oxu zamanı isə cümlələrin fasilə, ritm və intonasiya ilə oxunmasına, sözlərin tələffüzünə xüsusi diqqət etmək lazımdır. Öyrətdiyimiz biliklərdə nəzəri və praktiki vərdişlər vəhdət təşkil etməlidir. Savadlı yazı düzgün nitqin özülüdür.

Ədəbiyyat:

1. Məmmədova, A. Azərbaycan dilinin tədrisi tarixi. -Bakı: Mütərcim, -2015. -324 s.
2. Balıyev, H.B. Orta məktəblərdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. -Bakı: Maarif, -1988. -285 s.
3. Balıyev, H.B. Orta məktəblərdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikasından mühazirələr. -Bakı: ADPU-nun mətbəəsi, -2007. 421 s.

E-mail:rahile.mamedov.1959@mail.ru

Rəyçilər: *filol.ü.fəls.dok., dos. F.K. Namazova,*
filol.ü.fəls.dok, G.K. Yunusova

Redaksiyaya daxil olub: 22.11.2021.